

технологічного розвитку. Оброблення результатів дискримінантного аналізу спрямоване на дослідження прийнятності різних варіантів управлінських рішень. Подальші розробки за проблемою будуть скеровані на формування механізму організаційного забезпечення реалізації управлінських рішень з вибору технологічних процесів машинобудівного виробництва.

1. Михайловська О.М. *Інноваційний прорив України: політичний міф чи реальна можливість у глобалізованому світі* // *Економіст*. – 2008. – № 8. – С.34–38. 2. Бойко Р.В. *Економічні методи оцінки інноваційних рішень (на прикладі підприємств машинобудування): Дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / Технологічний ун-т Поділля. — Хмельницький, 2000. — 183 с.* 3. Дерлоу Дес. *Ключові управлінські рішення. Технологія прийняття рішень* // *Пер. з англ. Р.А. Семківа, Р.Л. Ткачука. — К.: Всеуито; Наукова думка, 2001.* 4. Кирилюк В.С. *Оптимальні рішення в умовах ризику на основі апарата багатозначних відображень: Дис... д-ра фіз.-мат. наук: 01.05.01 / НАН України; Інститут кібернетики ім. В.М. Глушкова — К., 2006. — 307 с.* 5. Лапач С.Н., Чубенко А.В., Бабич П.Н. *Статистика в науке и бизнесе / С.Н. Лапач, А.В. Чубенко, П.Н. Бабич. — К.: МОРИОН, 2002. — 640 с.* 6. Гончарова. Н.П., Федонін О.С., Швиданенко Г.О. та ін. / *Управління підприємствами: сучасні тенденції розвитку: Монографія.* – К.: КНЕУ, 2006. – 288 с.

УДК 336.714.18(477)

П.М. Куліков, І.П. Отенко

Харківський національний економічний університет

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ ОСВІТИ І НАУКИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІННОВАЦІЙНОГО ЗРОСТАННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

© Куліков П.М., Отенко І.П., 2009

В умовах глобалізації і корінної трансформації соціально-економічних відносин в Україні у вітчизняній економічній науці і господарській практиці визначилися основні проблеми. Відсутність фінансової підтримки з боку держави інноваційних перетворень, вичерпаність джерел екстенсивного зростання, низькі темпи росту інвестицій в інновації визначають необхідність розроблення та реалізації нових підходів – використання системи знань як домінуючого фактора до інноваційного шляху розвитку вітчизняної економіки. Отже, сфера вищої освіти повинна стати реальним фактором розвитку потенціалу людського капіталу в країні, а також інтеграції у світовий політичний і економічний простір.

Стратегічні напрямки розвитку вітчизняної вищої освіти визначені Конституцією України, законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національною доктриною розвитку освіти, указами Президента України, постановами і розпорядженнями Кабінету Міністрів України, положеннями, наказами і розпорядженнями Міністерства освіти і науки України. Структура вищої освіти України ґрунтується на досвіді розвинених країн світу, визначених ООН, ЮНЕСКО й іншими міжнародними організаціями. Починаючи з 1992 р., в Україні почала формуватися східчаста система підготовки спеціалістів. Вищі навчальні заклади відповідного рівня акредитації можуть здійснювати підготовку спеціалістів за освітньо-кваліфікаційними рівнями, що забезпечують навчальні заклади

нижчого рівня акредитації. Вимоги до змісту, обсягу і рівня освітньої і професійної підготовки в Україні встановлюються Державними стандартами освіти.

Аналіз функціонування східчної системи вищої освіти в Україні за останні 10 років показав, що для її удосконалення необхідні подальші перетворення в галузі, а саме потрібно [1; 2]:

- закінчити перехід на рівневу підготовку у таких вищих навчальних закладах, як університет (класичний, профільний), академія, коледж, професійний коледж, і визначити чіткі вимоги для них;
- змінити такі категорії вищої освіти, як неповна вища освіта; базова вища освіта; повна вища освіта;
- трансформувати поняття рівнів акредитації вищих навчальних закладів;
- розширити для національних вищих навчальних закладів автономії й академічні свободи;
- забезпечити рівні умови доступу до послуг сфери вищої освіти (шляхом уніфікації норм прийому);
- сприяти академічній мобільності студентів, що навчаються, подібними до іноземних вищих навчальних закладів програмами.

В такий спосіб сфера вищої освіти повинна стати реальним фактором розвитку потенціалу людського капіталу в країні, а також інтеграції у світовий політичний і економічний простір. Однак в умовах глобалізації і корінної трансформації соціально-економічних відносин в Україні у вітчизняній економічній науці і господарській практиці визначилися три основні проблеми [3]:

- по-перше, фактично вичерпані джерела екстенсивного росту, що ґрунтувалися на використанні існуючих виробничих потужностей, а також переваг у розташуванні природних ресурсів;
- по-друге, низькі темпи росту інвестицій інноваційного характеру, особливо в нове обладнання і знання, і в той самий час слабкий попит на інвестиції і знання;
- по-третє, відсутня фінансова підтримка з боку держави інноваційних перетворень у створенні сприятливого довготривалого інвестиційного клімату, а переваги інвесторів зосереджені на максимізації короткотермінової віддачі.

Якщо проаналізувати разом ці три моменти, то можна зробити висновок про існування деякої економічної рівноваги, що характеризується постійним відкладанням реорганізації у сфері промислового і сільськогосподарського виробництва, виробленням чіткої і послідовної економічної політики стимулювання інноваційного росту.

Така «стабільність» подібна до стагнації, тому що не забезпечує розвиток держави й ускладнює можливість досягнення в країні економічних стандартів, сформованих у світовій практиці. А вичерпання в перспективі запасів невідтворюваних природних ресурсів, подорожчання їхнього видобутку знижує конкурентні переваги України на світових ринках. Виробництво ж високотехнологічної продукції вимагає масштабних капіталовкладень і зміни менталітету робочої сили.

Однак Україна поки що має конкурентоспроможну систему освіти, що дає їй змогу за відповідної економічної політики держави й інвестицій виробляти знання як домінуючий чинник сучасної неоекономіки й у такий спосіб забезпечити перехід до інноваційного шляху розвитку.

Категорія «знання», що є предметом аналізу багатьох гуманітарних наук – філософії, психології, педагогіки, соціології, у рамках предмета економічної теорії досліджена недостатньо, що вимагає поглиблення теоретичного аналізу змісту категорії «знання» з погляду процесу виробництва і відтворення і їх нагромадження в «сукупному людському суспільному капіталі». Цим зумовлена необхідність виявлення його місця в сучасній ринковій економіці у взаємозв'язку з категорією «інформація» [4].

Проблеми знань та інформації становлять інтерес для економічної науки, тому що економіка – це наука про прийняття оптимальних рішень з урахуванням обмежених ресурсів. А оскільки ефективність здійснюваного вибору залежить від якості наявної в розпорядженні особи, що приймає рішення, інформації, то відповідно із усієї сукупності доступних знань під час прийняття рішень виділяється релевантне знання, що являє собою безпосередню цінність у конкретній ситуації.

Отже, інформація ідентифікується як сукупність відомостей, що можуть бути почерпнуті з конкретної економічної ситуації і додані до вже існуючого релевантного знання. Тобто знання логічно визначити як запас, а інформацію як потік відомостей, що ще не стали знаннями. Однак індивідуальні здібності запам'ятати усе в особи, що приймає рішення, виявляються обмеженими як за обсягом інформації, так і за часовим чинником, що визначає як терміни актуальності інформації, так і актуальність самого управлінського рішення. Тобто інформація, що існує об'єктивно в суспільній формі в економічному просторі, для свого застосування повинна бути суб'єктивно сприйнята індивідуально особою, що забезпечує прийняття рішень для економічного об'єкта [4].

Тому, очевидно, що знання, з одного боку, суб'єктивовано, оскільки знаходиться в розумах людей, а з іншого, – воно об'єктивовано, оскільки знаходиться у місцях його збереження (журналах, книгах, комп'ютерних дисках, інших носіях інформації), звідки воно за необхідності може бути витягнутим. Тобто загальний обсяг корисного знання у суспільстві визначається як сукупність усіх окремих особистісних корисних знань і корисних знань у місцях його збереження, навчання чи поширення знань у межах даної методологічної парадигми являє собою формальний процес передачі існуючих знань від однієї особи, що приймає рішення, до іншої.

Інноваційна діяльність завжди стимулювала економічний розвиток суспільства. Оцінка ролі знань у технологічному розвитку суспільства виходить з вбудованої стабільності технологічних систем: знання й інформація передаються від одного покоління до іншого за допомогою навчання молодих працівників і підготовки навчальних матеріалів. Через це елементи знання мають потребу в носіях, за допомогою яких вони могли б переборювати час і простір.

Однак замість простого копіювання індивідом вхідних даних існує розвиваючий і перетворювальний процес навчання. Тому навчання в економічній сфері життєдіяльності являє собою адаптацію до умов економічного середовища, що змінюються, і така адаптація припускає перетворення індивідів. Через це соціальні інститути й загалом економічна культура відіграють детермінуючу роль у формуванні загальних уявлень про освітній процес і його норми.

Оскільки когнітивні здібності людей обмежені і пізнати абсолютно все неможливо, під час навчання індивіди повинні визначитися з вибором області знання, у межах якої вони будуть здобувати визначені навички. Тим самим люди здійснюють селекцію знання, під час якої визначається загальний особистісний обсяг корисного знання – підвищується вартість людського капіталу.

Отже, неоекономіка, чи економіка, яка ґрунтується на використанні інформації і знань як домінуючих чинників економічного розвитку, ідентифікується як інтелектуальна економіка, оскільки інформація може бути перетворена в корисне знання тільки в процесі його інтелектуальної обробки особою, що приймає рішення. Через це в умовах неоекономіки інтелект, що реалізує високий рівень оволодіння знаннями, стає провідним елементом у структурі якісних характеристик робочої сили.

Варто зазначити, що проблеми управління людським капіталом мають доволі глибокі корені. Так, у [5] вказується, що одні з перших формулювань і досліджень у цій області були представлені У. Петі, А. Смітом, А. Маршаллом, К. Марксом, І. Фішером. Однак як відособлена область наукових досліджень теорія людського капіталу оформилася тільки на рубежі 50–60-х років ХХ в. (Т. Шульц, Г. Беккер). Інтелектуальний капітал – це не просто сукупність знань і здібностей, якими володіє

людина, а такий спосіб використання у відповідний спосіб цього запасу для підвищення продуктивності праці і забезпечення інтенсивного характеру економічного росту. У той самий час таке збільшення економічної ефективності господарського механізму переважно приводить до зростання фактичних доходів населення, що, своєю чергою, сприяє розширенню можливостей до подальшого підвищення кваліфікації. Отже, мотивація працівників і зацікавленість усіх суб'єктів економічних відносин у підвищенні освітнього і наукового потенціалу перетворюється на замкнений цикл інноваційного росту.

Найважливішим елементом, який визначає вартість людського капіталу, є освіта. Тому необхідно визначити основні групи витрат, що формують вартісну оцінку цієї складової для носія інтелектуальної форми капіталу:

1. Прямі витрати на освіту (оплата за навчання, придбання навчально-методичної літератури та інші витрати).

2. Упущена вигода (заробіток, дохід, прибуток). Варто зазначити також наявність подібності інтелектуального капіталу до фінансового [6]:

– для збільшення майбутньої вартості необхідні сьогодні витрати (відволікання коштів і ресурсів);

– будучи капіталом тривалого користування, інтелектуальний капітал піддається «зносу» (втрата навичок; зниження актуальності знань тощо).

З іншого боку, на відміну від фізичних форм капіталу інтелектуальний усе ж таки має свої специфічні властивості, які необхідно враховувати під час розроблення інструментів і методів управління його вартістю. Носій цього капіталу не є об'єктом купівлі-продажу, а ринковою ціною визначається лише його здатність до праці. Він здатний підвищувати ефективність у будь-якій сфері господарювання і навіть в умовах натурального господарства, що не обов'язково оцінюється грошовим еквівалентом.

З урахуванням особливостей освітнього процесу у підвищенні вартісного потенціалу людського капіталу впливають висновки, що здобувають характер принципів управління людським капіталом [7; 8]:

– *матеріального характеру витрат на формування вартості людського капіталу* – навчання, підготовка і підвищення кваліфікації працівників можна оцінити і відповідно врахувати;

– *підвищення продуктивності під час навчання* – особливо в сучасному суспільстві праця освіченої людини оцінюється вище і дає більшу продуктивність, ніж неосвіченої;

– *забезпечення інтенсивного зростання* – активніші вкладення у розвиток інтелектуального капіталу дають змогу у значних масштабах змінити виробничі показники як окремого підприємства, так і національної економіки загалом;

– *практичного використання* – накопичені корисні знання відображаються в технологічних інструкціях, що описують конкретний спосіб досягнення цілей, а межі області корисного знання визначають, що реально може бути застосовано на практиці;

– *самовідтворення знань* – характер взаємодії між корисним знанням і технологією приводить до формування спіралі «знання – уміння», що самовідтворюється.

Отже, освіта, з одного боку, припускає передачу вже існуючого накопиченого знання від покоління до покоління, тобто поширення існуючих знань від однієї особи, що приймає рішення, чи місця збереження до іншої, а з іншого, – формування здібностей до створення нового знання. Якої би вигоди для людини в сучасному суспільстві освіта не надавала, за змістом вона є неминуче консервативною, оскільки забезпечує передачу традиційних ідей, теорій, фактів, оцінок і методів пізнання, тобто накопиченого запасу знань [9].

Однак економічний розвиток і технологічний прогрес суспільства пов'язані з розробленням і впровадженням ефективних інновацій, здійснюваних на основі нового знання, а не з простим копіюванням минулого досвіду. Так, наприклад, наукові відкриття являють собою додавання (потік) корисних знань, тобто збільшення бази для технології. Тільки розширення меж корисного знання уможливорює існування й економічно ефективного функціонування нової техніки. Тому інтеграція науки і вищої освіти у стратегічному плані є найважливішим чинником розвитку не тільки науково-освітньої сфери, але й всього суспільства [10].

При цьому відсутність державної економічної політики у вирішенні проблем виробництва і використання знання в сучасному суспільстві обертається істотними втратами у темпах економічного росту і навіть веде до стагнації в економіці України. Варто особливу увагу звернути на те, що навіть, якщо державну політику змінити в короткотерміновому періоді, то суб'єкти господарювання відреагують на ці зміни поступово. Отже, негативні якісні зміни в інституціональній структурі економіки України можуть впливати на економічний розвиток у довготерміновій чи тимчасовій перспективі, і інститутам, відповідальним за виробництво і нагромадження знань, тут належить далеко не остання роль [11].

Однак вирішенню проблеми формування інноваційної політики в галузі освіти і науки сьогодні перешкоджає недостатня розробленість теоретичної і, особливо, правової бази процесів формування і управління інноваційною стратегією в умовах ринкових відносин, що складаються в Україні. Це виражається й у невиправданій розмаїтості підходів до визначення поняття “інноваційна діяльність”, що також вимагає уточнення використання терміна “інноваційна діяльність” в сфері освіти. У науковій літературі і господарській практиці під інноваційною діяльністю, зазвичай, розуміють діяльність, спрямовану на комерціалізацію накопичених знань, технологій і устаткування. Результатом інноваційної діяльності є нові чи додаткові товари (послуги), чи товари (послуги) з новими якостями.

Однак навіть в умовах активного впровадження інновацій і позитивних наслідків їх реалізації для економіки все ж таки зберігаються економічні цикли, тобто нова економіка функціонує так само, як і стара, технічний прогрес, що сприяє економічному росту, забезпечується ліберальною економічною політикою. При цьому з'являються нові проблеми, властиві інтелектуальній ринковій економіці, — забезпечити роботою людей з вищою освітою, що також може стати причиною напруженості в суспільстві. Очевидно, що ринок кваліфікованої робочої сили істотно регулюється державою, яка формує освітню систему країни і визначає параметри доступності вищої освіти для різних прошарків населення.

Порівняння різних освітніх систем показує, що традиції в утворенні зумовлені унікальним історичним середовищем конкретної країни й істотно залежать від попереднього шляху розвитку, що свідчить про неможливість їх прискореної трансформації за зразком будь-якої моделі, що ззовні привноситься [12; 13].

Аналіз світової практики функціонування різних освітніх систем дав змогу виділити такі основні тенденції розвитку сфери, які характерні і для України [14]:

Тенденція 1. Продовження обов'язкової освіти після школи.

Тенденція 2. Диверсифікація структур у системі вищої освіти,

Тенденція 3. Побудова суспільства, що безперервно навчається (Система безперервної освіти).

Тенденція 4. Розмаїтість вищих навчальних закладів.

Тенденція 5. Розширення завдань вищих навчальних закладів.

Тенденція 6. Удосконалювання і розширення «короткої і професійної» вищої освіти.

Тенденція 7. Якісні зміни у вимогах і умовах роботи викладачів вищої школи.

Тенденція 8. Створення і розвиток нових університетів, філій, центрів та інших вищих навчальних закладів на територіях з низьким освітнім рівнем населення.

Тенденція 9. Управління економічною діяльністю в системі державної вищої освіти на основі ринкових інструментів з активним залученням позабюджетного фінансування.

Тенденція 10. Взаємодія вищих навчальних закладів і господарюючих суб'єктів на основі взаємовигідного співробітництва.

Тенденція 11. Підвищення якості освіти за рахунок активних методів навчання, розвитку навчально-методичної бази тощо.

Тенденція 12. Удосконалювання систем кваліфікаційного забезпечення вищої освіти на основі обліку потреб ринку шляхом активної взаємодії з роботодавцями.

Тенденція 13. Розширення можливостей навчання за кордоном і міжнародної інтеграції в процесі підготовки фахівців.

Тенденція 14. Ріст конкуренції на світовому ринку освітніх послуг.

Тенденція 15. Втрати молодих науковців.

Тенденція 16. Євроінтеграція вищої освіти, що має на меті створення єдиного європейського освітнього простору (Болонський процес).

Аналіз визначених тенденцій дає змогу дійти таких висновків. Тенденції 1–16 відбивають сучасні особливості розвитку сфери вищої освіти у світі й у нашій країні. В роки становлення незалежності України активізувалися євроінтеграційні процеси, проводиться робота зі зближення рівня освіти з освітніми стандартами розвинених країн, підвищуються вимоги до якості навчання з боку держави і роботодавців і вищих навчальних закладів, зацікавлених у високих конкурентних позиціях і стійкому іміджі.

1. Дмитриченко М.Ф. *Вища освіта і Болонський: Навч. посібник для студ. вищ. навч. закл.* / М.Ф. Дмитриченко, Б.І. Хорошун, О.М. Язвінська, В.Д. Данчук. – К.: Знання України, 2007. – 440 с.
2. *Інформаційно-аналітичні матеріали до засідання підсумкової колегії Міністерства освіти і науки «Мета реформ у вищій школі – якість і доступність»* [2 квітня 2009]. – К., 2009. – 102 с.
3. *Верхоглядова Н.І. Економічний вимір конкурентоспроможності вищої освіти: Монографія* / Н.І. Верхоглядова, О.М. Чередниченко, В.Ю. Венгерова, Н.А. Іванникова; Дніпропетровська облдержадміністрація; Обласний комунальний вищий навчальний заклад; Інститут підприємства «Стратегія». – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2005. – 172 с.
4. *Отенко І.П. Стратегічні пріоритети підприємства: Монографія.* – Харків: Вид-во ХНЕУ, 2008. – 180 с.
5. *Байтон А. 25 ключевых книг по экономике* / А. Байтон, А. Казорла, К. Долло, А.М. Дре; [пер. с французского Ю.Ф. Пучкова, В.И. Ханниной]. – Челябинск: Изд-во «Урал LTD», 1999. – 560 с.
6. *Хамініч С.Ю. Управління підприємством на засадах освітнього потенціалу* / С.Ю. Хамініч. – Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2006. – 288 с.
7. *Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки* / О.А. Грішнова. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 254 с.
8. *Becker G.S. 1964. "Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education".* – NewYork: Columbia University Press.
9. *Молчанов И.Н. Потенциал высшего профессионального образования: теоретико-методологические основы исследования: Монография* / И.Н. Молчанов. – М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2008. – 245 с.
10. *Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 680-р від 17 червня 2009 р.* [Електронний ресурс]; Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=680-2009-%F0>– 10.07.2009 р.
11. *Антошкіна Л.І. Економіка вищої освіти: тенденції та перспективи реформування* / Л.І. Антошкіна. –

К.: Видавничий дім «Корпорація», 2005. – 368 с. 12. Індивідуалізація навчального процесу як провідна складова модернізації вищої економічної освіти: Зб. матеріалів наук.-метод. конф. 31 січня – 2 лютого 2006 р.: У 2 т. / Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана; А.М. Колот (ред. кол.) – К.: КНЕУ, 2006. – 410 с. 13. Реформы и развитие высшего образования: программный документ ЮНЕСКО, 1995 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mon.gov.ua/international/234.html>. 14. Куліков П.М. Ефективне управління фінансовими ресурсами галузі освіти і науки: Монографія / П.М. Куліков; Наук. ред. чл.-кор. НАН України, д-р екон. наук, проф. Ю.Г. Лисенко. – Донецьк: Юго-Восток, 2009. – 198 с.